

cję rodzinną. W tej sytuacji poszukuje on dodatkowych zajęć zarówno w przestrzeni szkolnej, jak i pozaprofesjonalnej (np. w handlu, budownictwie).

Pozycja bytowa nauczycieli w Polsce w czasie kiedy pracował Jan Władysław Dawid nie była satysfakcjonująca. Zapytany o to Władysław Smoleński (1851–1926) – pedagog i uczonego tego czasu, tj. jak godzi pracę naukową nieprzynoszącą dochodów i działalność społeczną, odpowiedział: „Trzeba czymś zapelnąć przepaścistość życia”. W prezentacji problemu zauważa się, że współczesny nauczyciel potrzebuje szczególnego dowartościowania i wsparcia ze strony społeczeństwa i państwa, a w tym podwyższenia uposażenia za wykonywaną pracę (s. 7). Współcześnie problem ten budzi duże kontrowersje. Z jednej strony, otrzymują oni niskie zarobki, często uniemożliwiające na utrzymanie socjalno-bytowe, na utrzymanie nawet małej rodziny (dzieci); z drugiej zaś – duże sumy pieniędzy przeznaczane się na inwestycje. W systemie grantowym mają możliwość pozyskiwać niektóre grupy osób, środki finansowe na realizację określonych zadań, jak np. budowa nowych gmachów, wyposażenie laboratoriów, dróg. Inwestycje np. w badania naukowe wiążące się z ich zorientowaniem komercjalizacyjnym. System grantowy w naukach humanistycznych i społecznych wiąże się głównie z doraźnym rozpoznawaniem zjawisk życia kulturowego, które realizuje się w założeniu w zespołach specjalistów. Powoduje to, że znakomity naukowiec, nauczyciel pozostający w przestrzeni indywidualizmu (samotności badawczej) jest *wykluczony* z środowiska badawczego. Pozytywne środki finansowe na edukację w tej sytuacji pozyskują przede wszystkim firmy usługowe. Nadto jako specjalistów od innowacji pozyskuje się z przestrzeni zachodnioeuropejskiej, uznając ich za ludzi patrzących odważnie w przyszłość.

W procesach przemian kulturowych, a w tym edukacyjnym wyjątkową rolę pełni nauczyciel. Aczkolwiek jego autorytet bywa coraz bardziej ograniczony, a w ślad za tym maleje skuteczność jego oddziaływania.

Podkreśla się, że w działalności nauczyciela ważna jest sfera psychiczna wychowanka i nauczyciela. Według Jana Władysława Dawida nauczyciel, któremu brak *dobry* jest podobny do *jednostki utomnej*. Konsekwencją technizacji życia edukacyjnego staje się lekceważenie i pogarda

dla zawodu nauczycielskiego. Jest on wypierany przez urządzenia informatyczne, a w tym przez media. Autorytet nauczyciela zastępuje idol, który funkcjonuje w świecie technizowania, informacyjności, doraźności realizacji określonych wartości kulturowo-cywilizacyjnych.

Prezentowane studium o postrzeganiu szkoły i nauczycieli na początku XX w. zachowuje aktualność praktyczną dla strategii budowy ładu edukacyjnego w procesach współczesnej unifikacji i dywersyfikacji życia kulturowego. Za szczególne nośne wartości prezentowanej pracy należy uznać, m.in.: 1. zwrócenie uwagi na rolę nauczyciela w zmieniającej się rzeczywistości kulturowo-cywilizacyjnej; 2. przypomnienie wartości nauczycielstwa na początku XX w., ukazywanych przez Jana Władysława Dawida; 3. wskazanie problemu odchodzenia od wartości duchowych w tworzącym się globalnym społeczeństwie obywatelskim na rzecz technizacji; 4. określeniu modelu pracy nauczyciela w przeszłości i obecnie; 5. wskazanie znaków ideału nauczyciela oraz filozofii jego funkcjonowania w określonych warunkowaniach kulturowo-cywilizacyjnych.

Prezentowane studium zasługuje na uwagę szerokiego kręgu odbiorców, a w tym przede wszystkim nauczycieli zorientowanych na uprawianie nauczycielstwa jako pasji.

Andrzej Chodubski

Andrzej Jan Chodubski, *Azerbejdżan–Polska. Odslony kontaktów kulturowych*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015, ss. 327.

Państwem przykuwającym w ostatnich dziesięcioleciach uwagę opinii międzynarodowej, a w tym polskiej jest Azerbejdżan, postrzegany przede wszystkim jako ważne terytorium eksploatacji ropy naftowej i gazu ziemnego. Kraj ten jest też widziany jako przestrzeń konfliktogenna, gdzie ścierają się interesy polityczne Azerbejdżan i Ormian, głównie o enklawę Górski Karabach, który terytorialnie podporządkowany jest Azerbejdżanowi, a demograficznie zamieszkuje tam ponad 80% Ormian, ujawniających silne więzi kulturowe z Armenią.

Azerbejdżan od 30 sierpnia 1991 r. jest z punktu widzenia ustrojowego republiką. Zajmuje obszar 86 000 km². Ludność jest w przemożnej mie-

rze wyznania muzułmańskiego (93,4%). Kraj ten legitymuje się tysiącletnimi kontaktami z Polską. Ich różne odsłony są przedmiotem analizy poznawczej w prezentowanej książce. Poszukuje się w niej odpowiedzi na takie pytania, jak: 1. Jak postrzegali Polacy odrębność kulturowo-cywilizacyjną Azerbejdżanu? 2. Jakie okoliczności powodowały nawiązywanie kontaktów polsko-azerbejdżańskich? 3. Jaką rolę w ich nawiązywaniu odgrywały carskie zesłania Polaków na Kaukaz? 4. Jakie bariery oraz możliwości ujawniły się tam przed Polakami w XIX i XX w.? 5. Jakie były główne osiągnięcia Polaków, przeobrażające oblicze kulturowo-cywilizacyjne Azerbejdżanu? 6. Jakie są współcześnie rozwijane tam formy życia polonijnego? 7. Jaką rolę odgrywa rezonans tradycji i jakie są mechanizmy jej dziedziczenia w kształtowaniu współczesnych stosunków polsko-azerbejdżańskich?

Istotę problemu poznawczego zaprezentowano w czterech rozdziałach książki, tj. 1. Azerbejdżan jako przestrzeń kulturowo-cywilizacyjną; 2. Z dziejów rozwoju kontaktów polsko-azerbejdżańskich; 3. Polacy w Azerbejdżanie w I połowie XIX w.; 4. Polacy w Azerbejdżanie w XIX i XX w. W rozdziale pierwszym wyodrębniono sześć zagadnień: 1. Warunki geograficzno-przyrodnicze; 2. Dzieje polityczne; 3. Oblicze etniczno-narodowe; 4. Specyfika gospodarcza; 5. Poziom rozwoju socjalno-bytowego; 6. Kultura. W drugim: 1. Kontakty sprzed XIX w. (a) przestrzeń handlowa, b) wyzwania dyplomatyczne, c) w obszarze misji katolickich, d) przestrzeń przesiedleń i podróży); 2. Zesłania polityczne; 3. W nurcie przemian gospodarczych w II połowie XIX i na początku XX w.; 4. Skupiska Polaków w Azerbejdżanie; 5. Oblicze zawodowe i organizacyjne Polaków w XIX i na początku XX w. W rozdziale trzecim: 1. Duchowni; 2. Zainteresowania podróżnicze; 3. Życie garnizonowe; 4. Literaci; 5. Pasje badawcze; 6. Nurt kontaktów azerbejdżańsko-polskich. W rozdziale czwartym: 1. W kręgu rozpoznawania regionu; 2. W przestrzeni wyzwań technicznych i inżynierskich; 3. Lekarze, farmaceuci, nauczyciele i urzędnicy; 4. W nurcie konspiracji politycznej; 5. Kościół rzymskokatolicki; 6. Świątynia czcicieli ognia i zainteresowania turystyczne; 7. W II połowie XIX w.

Wykład zaprezentowany w książce dopełnia Posłowie, w którym autor wskazuje na swoje za-

interesowanie rozpoznawaniem Azerbejdżanu i obecności w nim Polaków. Wskazuje na lekturę szkolną – Stefana Żeromskiego *Przedwiośnie*, w którym wskazano, że na początku XX w. Polacy udawali się do Azerbejdżanu, gdzie podejmowali pracę zawodową jako w swoim eldorado. Według pisarza był to „kraj mlekiem i miodem płynący (...). Ciepły klimat, znakomite i nadzwyczajnie tanie południowe owoce, łatwość otrzymania za nijaki grosz przepysznych jedwabów”.

Przypomina się zasługi Wandy Karłownej Urłowskiej (1905–1992) zasłużonej bibliotekarki, służącej pomocą Polakom przebywającym naukowo, w Azerbejdżanie. Osobistość Jej była powszechnie rozpoznawana w tym kraju, jako „instytucja” promująca wartości kultury polskiej.

We Wstępie przypomina się, że na XV w. podejmowano próby nawiązania kontaktów politycznych między Azerbejdżanem i Polską, co odnotował w kronikarskim przekazie Jan Długosz. Zapisał o przybyciu w 1472 r. do króla Kazimierza Jagiellończyka delegacji od szacha Uzun Hasana, która proponowała podjęcie wspólnej walki z Turkami osmańskimi oraz nawiązanie więzów dynastycznych między władcami.

Wskazuje się, że szczególnie rozwój kontaktów między stronami nastąpił w XIX w. Azerbejdżan stał się miejscem carskich zesłań politycznych dla kilkudziesięciu tysięcy Polaków. Niektórzy z nich dokumentowali swój pobyt tam w formie pamiętników i wspomnień, jak np. Michał Butowt-Andrzejkiewicz, Ignacy Dobrski, Henryk Dzierżek, Leon Gerszewski, Gedeon Giedrojc, Mateusz Gralewski, Hipolit Jaworski, Kazimierz Łapczyński, Władysław Strzelnicki, Florian Zieliński.

W II połowie XIX i na początku XX w. Azerbejdżan stał się ważną częścią rosyjskiego rynku pracy. Kierowały się tam do pracy rzesze Polaków, którzy podejmowali ją przede wszystkim w sferze eksploatacji ropy naftowej oraz w przemyśle rafineryjnym. Wtedy też w sytuacji zainteresowania kadra inżynierską, oświatową, urzędniczą kierowało się tam dużo Polaków, którzy uzyskiwali zadawalające warunki płacowe oraz socjalno-bytowe. Niemalże spośród nich osiągnięciami zawodowymi wpisało się chlubnie w rozwój życia kulturowego Azerbejdżanu, m.in. architektki – Józef Gosławski, Józef Płoszko, Eugeniusz Skibiński, Kazimierz Skórewicz, geolodzy: Witold Zglenicki, Rudolf Zuber, Stanisław Zuber,

Paweł Potocki, inżynierowie kolejnictwa: Stanisław i Michał Kierbedziowie. Szacuje się, że w końcu XIX w. (zamieszkiwało tam ponad 2 tys. Polaków, a na początku I wojny światowej ponad 5 tys.). Na początku XX w. włączyli się w nurt tworzenia organizacji polonijnych, takich jak: Katolickie Towarzystwo Dobroczynności, Stowarzyszenie „Dom Polski”, Towarzystwo Pomocy Wzajemnej „Ognisko”, Polskie Biuro Pracy. W integracji Polaków ważną rolę odgrywał Kościół rzymskokatolicki.

Po I wojnie światowej w ramach procesów repatriacyjnych większość Polaków opuściła Azerbejdżan. Wielu z nich dzięki posiadanemu staranemu wykształceniu oraz doświadczeniu zawodowemu, objęło stanowiska kierownicze w polskich instytucjach państwowych, organizacyjnych i towarzystwach społecznych oraz naukowych. W tym samym czasie do Baku kierowali się Polacy zamieszkujący w różnych częściach Imperium Rosyjskiego, którzy włączyli się w nurt budowy powojennego ładu kulturowego. Wśród nich zaznaczyli swą obecność nauczyciele akademicy, współtwórcy uczelni i instytucji naukowych, m.in. geolog Michał Abramowicz, energetyk Józef Jaśman, filozof Aleksander Makowielski. Po II wojnie światowej polskość stała się tam sferą wyjątkowo strzeżonej prywatności, a stosunki polsko-azerbejdżańskie realizowano w politycznych ramach współpracy radziecko-polskiej. Do lat 80. XX w. ujawniało identyfikację z polskością ok. 100–200 osób.

Wskazuje się w prezentacji problemu, że nowe formy relacji między stronami pojawiły się w okresie tzw. współczesnej transformacji ustrojowej. W 1991 r. utworzono w Baku Stowarzyszenie „Polonia” (Centrum Przyjaźni Azerbejdżan-Polska). W latach 80. XX w. wzrosła identyfikacja z polskością. W 1989 r. samookreślała ją 712 osób.

Przypominając ogniwa zainteresowań poznawczych kontaktami polsko-azerbejdżańskimi podkreśla się wagę ustaleń orientalisty Jana Reichmana oraz historyka Bohdana Baranowskiego. Wskazuje się, że od 35 lat stanowią one ważne pole dociekań badawczych autora prezentowanej książki. W Azerbejdżanie zwracano uwagę poznawczą przede wszystkim na polsko-azerbejdżańskie relacje literackie. Jako ich badacze zaznaczyli się zwłaszcza Murłuz Sadychow i Giular Hasan hyzy Adułabekowa.

Charakteryzując przestrzeń kulturowo-cywilizacyjną Azerbejdżanu w refleksji uogólniającej wskazuje się, że warunki geograficzno-przyrodnicze nie są korzystne dla zdrowia i życia ludzi, którzy nie znają ich specyfiki. W przeszłości Polacy określali je mianem trudnych, zwłaszcza ze względu na wysokie temperatury (kraina ognia) i silnych wiatrów (Baku – brama wiatrów). W procesie dziejowym (doświadczenia najazdów zewnętrznych, obcego panowania, wojen, zmian ustrojowych) ukształtował się tam specyficzny stosunek do świata zewnętrznego, a w tym wielka do niego nieufność. Pod względem struktury etnicznej ukształtowała się mozaika różnych grup. Było to konsekwencją polityki odgórnego rządzących (przesiedleń), jak i ruchów migracyjnych (poszukiwanie miejsc pracy). Ważny wpływ wywarła tam na obraz życia kulturowego religia muzułmańska. W XIX w. zrewolucjonizowania kulturowego i cywilizacyjnego dokonała tam eksploatacja ropy naftowej. Obecnie w przestrzeni tej zderzają się procesy globalizacyjne (powodowane zwłaszcza przez postęp naukowo-techniczny) i siła tradycji, zwłaszcza osadzonej na wzorach kulturowych islamu.

Charakteryzując ogniwa rozwoju kontaktów polsko-azerbejdżańskich podkreśla się, że wiedza zarówno o przeszłości, jak i teraźniejszości Azerbejdżanu jest w Polsce uboga i zmitologizowana. Rzeczywistość tę postrzegali, m.in., twórcy ekranizowanej powieści *Przedwiośnie*, którzy w 2000 r. zauważali: „Ślady (...) dawnej świetności pozostały i nietrudno je dzisiaj odnaleźć (...) Marco Polo opisując podróż w ten rejon wspominał od dziwnej oleistej cieczy, wydobywającej się z piaszczystego półwyspu Apszeron. W jednej z najstarszych legend Azerbejdżan oznacza krajinę ognia. Dziś stając na zboczach gór Kaukazu i patrząc na zieloną toń Morza Kaspijskiego widać rozległe pola naftowe. Z szybów wydobywa się wieczny ogień. Nieśmiertelny jak legenda (...) Jądcąc na dokumentację martwiliśmy się, że szybów będzie zbyt mało. Po przyjeździe każdy z nas aż krzyknął z wrażenia. Okazało się, że nie będziemy musieli budować (...) Wszystko to scenografia naszego filmu, robiona dla nas przez ponad sto lat”.

Odsłony kontaktów, tzw. dziedzictwa przeszłości ujawniają, że od zarania dziejów politycznych znajdowała się Polska w sferze handlu dale-

kosiężnego i tranzytowego. W X w. znany był szlak handlowy łączący ziemie polskie z Kaukazem. W czasach nowożytnych sprzyjała handlowi polityka władców i możnych. W ślad za tym następował rozwój kontaktów dyplomatycznych, misji katolickich (wśród misjonarzy znani stali się zwłaszcza jezuita Tadeusz Krusiński i Michał Wieczorkowski). Od końca XVIII do początku XX wieku wielu Polaków poszukiwało tam zatrudnienia na rynku pracy. Polacy stali się uczestnikami włączania Azerbejdżanu w nurt stosunków kapitalistycznych. W ślad za napływem tam Polaków tworzyły się w ośrodkach miejskich ich kolonie. Były one jednak osadzone w porządku kulturowym Imperium Rosyjskiego. W refleksji ogólnej wskazuje się, że Polacy byli pozytywnie postrzegani w tym regionie. Wśród grup zawodowych zaznaczały swą obecność osoby duchowne: księża i misjonarze oraz wojskowi, „ludzie pióra”, entuzjaści badań naukowych. W wykładzie dostarcza się o nich bogatej wiedzy deskryptywnej. Odnotowuje się też ślady obecności Azerbejdżanu w polskiej przestrzeni kulturowej, zwłaszcza w Warszawie oraz nawiązywane przez nich kontakty z Polakami.

Charakteryzując kontakty polsko-azerbejdżańskie w II połowie XIX i w XX w. przywołuje się analitycznie pola aktywności badawczej topografów, geologów, przyrodników, lekarzy, inżynierów, urzędników, księży. Wskazuje się liczne nazwiska Polaków, którzy wpisali się chlubnie w rozwój kulturowo-cywilizacyjny Azerbejdżanu.

Szczególna w tym względzie zarysowała się rzeczywistość po II wojnie światowej. W wymiarze narodowościowym większość Polaków identyfikowała się tam oficjalnie z rosyjskością. Decydowały o tym przede wszystkim względy ideologiczno-polityczne. Po II wojnie światowej ujawniło się wiele kontaktów w życiu naukowym i kulturalnym. W wykładzie odnotowano je w wymiarze faktograficznym. Zauważa się, że w urzędowym aspiracji, relacji i oporów w życiu zawodowym i społecznym jednostek i grup Polaków w Azerbejdżanie ujawnił się syndrom polskiej przedsiębiorczości, ryzyka, konkurencyjności.

W Posłowiu wskazuje się na najnowszą prezentację Azerbejdżanu w Polsce, na zainteresowanie badawcze Kaukazem oraz relacjami polsko-azerbejdżańskimi, a w tym na książki Wacława Kubackiego, Ryszarda Kapuścińskiego, Stanisława

Strumph-Wojtkiewiczza, Kazimierza Kozuba, Grażyny i Andrzeja Miłośzów, Tadeusza Lankamera, Bohdana Baranowskiego oraz autora prezentowanej książki. Przywołuje się nazwiska polonofilów Azerbejdżanu. Zauważa się, że w budzeniu polskości ważną rolę odgrywała popularyzacja wiedzy o obu krajach, ich dziejach politycznych, kulturze, warunkach geograficzno-przyrodniczych, poziomie rozwoju cywilizacyjnego. Szczególną promocję polskości stanowili studenci i doktoranci studujący na uczelniach w Azerbejdżanie. Ważny rozdział w zainteresowaniach polonofilskich wyznaczyło też doświadczenie wojenne, tj. udział wielu przedstawicieli Azerbejdżanu w wyzwaniu Polski spod okupacji hitlerowskiej.

W monografii z dużą starannością opracowano Bibliografię. Wyodrębniono w niej źródła archiwalne, dokumenty i materiały drukowane, pamiętniki i wspomnienia, prasę i wydawnictwa periodyczne, encyklopedie, przewodniki, słowniki, artykuły (w języku polskim, w językach obcych), opracowania (w języki posikam, w językach obcych).

Wartościową część pracy stanowi Indeks osób. Spełnia on ważną rolę przewodnikową w rozpoznawaniu odsłon kontaktów kulturowych Azerbejdżanu i Polski.

Prezentowana książka zasługuje na uwagę czytelniczą ze względu na: 1. monograficzne ukazanie ogniw kontaktów polsko-azerbejdżańskich z przeszłości i teraźniejszości; 2. wpisanie poszczególnych ogniw kontaktów w kontekst obrazów życia kulturowego w danym czasie; 3. wydobycie z zapomnienia wielu jednostek zasłużonych dla rozwoju życia kulturowo-cywilizacyjnego; 4. dostarczenie danych biograficznych Polaków, wpisujących się w nurt pionierskiej działalności kulturowo-cywilizacyjnej świata; 5. wskazanie głównych ogniw współczesnych kontaktów polsko-azerbejdżańskich.

Książka zasługuje na dużą uwagę w rozpoznawaniu miejsca Polaków w życiu diasporalnym.

Joanna Leska-Ślązak, Beata Słobodzian